

І. Дробінова,

магістр права, випускниця факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія» 2013 р.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У ФРАНЦІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Сьогодні в суспільстві все більшої соціальної ваги набирають цивільні шлюби, тобто фактичні сімейні відносини між чоловіком та жінкою. З кожним роком все менше осіб бажають узаконювати свої сімейні союзи. Законодавцю доводиться впроваджувати новітні механізми, що дозволяють захистити майнові інтереси таких осіб.

У Франції тенденція нереєстрації шлюбів є не менш поширеною, ніж в Україні. Причому для цього існувало багато історичних передумов. До середини XVI століття шлюб був тією сферою, яка майже повністю регулювалась нормами канонічного права. Канонічне право, слідуючи в цьому питанні римсько-правій традиції, не вимагало для укладення шлюбу виконання великої кількості формальностей: це був фактично консенсуальний договір, для укладення якого потрібна була лише взаємна вільна згода чоловіка та жінки. Проте такий порядок укладення шлюбу породжував низку проблем: недотримання принципу одношлюбності; відсутність гласності дозволяла обходити встановлені перешкоди до укладання шлюбу — кровна спорідненість, шлюбний вік; породжував невизначеність правового стану чоловіка та жінки та їхніх дітей. Відповідною реакцією держави стала формалізація процедури укладення шлюбу, підтримана церквою (ордононас у м. Блуа, 1579 р.). У подальшому Французький цивільний кодекс встановив ще більш складну процедуру укладення шлюбу. Законодавець керувався найкращими намірами. Він бажав привернути увагу майбутнього подружжя до серйозності вчиненого ними акту, запобігти легковажності укладення шлюбів, полегшити, у випадку необхідності, доказування існування

шлюбу та законного походження дітей. Але результат його намірів був протилежний: у повсякденному житті чимало людей відступало перед клопотами і витратами, яких вимагало укладення шлюбу, і обирали просте співжиття (CONCUBINAGE). З метою зменшення числа цих вільних союзів, настільки згубних для інтересів матері, для дітонародження і виховання дітей, протягом півстоліття розвивалась (на противагу законодавству) ціла система законодавчих заходів, спрямованих на спрощення порядку укладення шлюбу. Результатом цих заходів стало значне зростання щорічного числа шлюбів, яке до 1896 р. досягало в середньому 281 000, а в 1933 р. — вже 315 466 шлюбів. Після падіння цього показника в період з 1936 по 1944 р. число шлюбів знову значно зросло після закінчення воєнних дій на території Франції [1, 328–330].

Проте наприкінці XX століття знову поширилась тенденція до зниження кількості зареєстрованих шлюбів та обрання такої форми сімейного союзу, як співжиття, що звичайно породжували правову невизначеність та багато інших проблем, що стало ретроспективою того, з чим п'ять століть тому вже стикнулася французька влада. Окрім цього, з'явилась проблема одностатевих пар, які бажали узаконити свої союзи і вимагали законодавчих змін. Апогеєм усіх цих подій стало внесення на розгляд парламенту у 1998 р. законопроєкту PACS — Pacte Civil de Solidarite — Цивільний пакт солідарності, який є договором, укладеним двома фізичними повнолітніми особами різної чи однієї статі, спрямований на організацію їхнього спільного життя. Система PACS покликана була заповнити юридичну

порожнечу, яка виникла навколо неодружених пар, в тому числі гомосексуальних. Вона дозволяє забезпечити мінімальну юридичну безпеку, оскільки займає проміжне місце між простим співжиттям і шлюбом. Політичні дебати про введення цього закону були дуже запеклими, проте він був прийнятий 15 листопада 1999 р. Після Закону від 15 листопада 1999 р. було прийнято три декрети про його застосування від 21 грудня 1999 р., і його положення були кодифіковані в ст. ст. 515-1—515-7 Цивільного кодексу. Розроблений трохи поспішно, даний закон був інтерпретований, а по суті — збагачений Конституційною радою (Cons. Consti. 9 nov. 1999), що розглядала скаргу щодо відповідності закону Конституції, згідно з процедурою ст. 61 абз. 2 Конституції. Цивільним пактом солідарності, законом від 15 листопада 1999 р. запропоновано гомосексуальним або гетеросексуальним парам, які проживають поза шлюбом, мінімальні гарантії особистих та майнових прав. Правове становище вищевказаних осіб покращилось в результаті реформи від 23 червня 2006 р. (яка набрала чинності 1 січня 2007 (Декрет № 2006-1806 від 23 грудня 2006 р. та циркуляр № 2007-03 від 5 лютого 2007 р.) [2].

Згідно зі ст. 515-2 ФЦК для укладення цивільного пакту солідарності існує низка заборон: забороняється укладати договір : між родичами по прямій лінії, висхідній або низхідній, між свояками по прямій та по боковій лінії до третього ступеня включно; між двома особами, хоча б одна з яких перебуває у шлюбі; між двома особами, якщо однією з них вже укладено договір про спільне життя. Партнери не повинні бути недієздатними: цивільний договір солідарності не доступний неповнолітнім (навіть емансипованим), ні повнолітнім під опікою. Згода партнерів має бути вільною і ясною, із усвідомленням своїх намірів, надана без насильства або обману [3]. Відповідно до ст. 515-3 ФЦК особи, які бажають укласти такий договір звертаються із відповідною заявою до суду (за місцем проживання однієї із сторін), подають два

екземпляри угоди, заяву про те, що жоден з них не є стороною в іншому ЦПС, після чого до спеціального реєстру вноситься відмітка про реєстрацію і саме з цього моменту договір набуває чинності. Зміни до ЦПС вносяться в такому ж порядку, в якому укладається договір.

Зі ст. ст. 515-1 515-4 і Цивільного кодексу впливає, що партнери мають зобов'язання жити разом. Розглядаючи скаргу про конституційність закону «PACS» 15 листопада 1999 р., Конституційна рада серед іншого уточнила, що поняття спільного життя охоплює, зокрема, сукупність інтересів, що включає співжиття між партнерами [4]. Партнери в рівній мірі підпорядковані обов'язку взаємного надання моральної та матеріальної допомоги один одному (ст. 515-4 Цивільного кодексу), що аналогічно обов'язку надання взаємної допомоги подружжям (ст. 212 Цивільного кодексу).

У відносинах партнерів з третіми особами ст. 515-4 Цивільного кодексу передбачає солідарність партнерів по боргах щодо задоволення потреб щоденного життя. У результаті реформи 23 червня 2006 р. ст. 515-4 Цивільного кодексу значно наближається до ст. 220 Цивільного кодексу щодо господарської солідарності подружжя. Надмірний характер боргу складає, як і для подружжя, виняток із солідарності партнерів. Деякі відмінності існують, проте, між двома положеннями: ст. 515-4 Цивільного кодексу не робить відсилання до зобов'язання по утриманню дітей, так як сім'я партнерів є суб'єктом, який законодавець продовжує ігнорувати; їх застави та купівлі з розстрочкою платежу не підкоряються особливій законодавчій регламентації, на відміну від аналогічних правовідносин подружжя.

Що стосується майна партнерів, реформа від 23 червня 2006 р. змінила правовий режим роздільної власності на майно партнерів, у порівнянні з нормою, яка була закріплена у законі 1999 р. У своїй першій редакції ст. 515-5 Цивільного кодексу закріплювала презумпцію неподільності майна партнерів, придбаного після укладання пакту, тоб-

то кожен партнер є власником майна, придбаного після укладення пакту, яке належить їм у двох рівних ідеальних долях. Після реформи партнери мають право установити режим спільної власності щодо предметів домашнього побуту, які вони будуть купувати після укладення договору.

Реформа 23 червня 2006 р. ще більше наблизила наслідки цивільного пакту солідарності до наслідків шлюбу, поширюючи на партнерів ст. 763-1 Цивільного кодексу. Відповідно до цієї статті, якщо на час смерті той із партнерів, хто пережив іншого, фактично проживає в приміщенні, що належало партнерам або складає спадкову масу, він має повне право протягом року на безкоштовне користування цим приміщенням, також як і на рухоме майно, включене у спадок і побутові речі, які містяться в приміщенні.

Тобто як можна помітити із вищевказаного, ЦМС — це специфічний за об'єктом договір, правовий режим якого включений в книгу першу Цивільного кодексу, присвячений особам і який запозичує деякі риси шлюбу. На відміну від співжиття, цивільний пакт солідарності є правовим союзом, правовий режим якого залишається ще на зародковому етапі, в порівнянні з тим же шлюбом. Проте це також менш обтяжливий статус, ніж шлюб, у тій мірі, в якій дозволяється припинити його в односторонньому порядку і без дотримання визначеного строку. Якщо цивільний пакт солідарності залишається союзом на півшляху між співжиттям і шлюбом, його наближення до подружнього союзу стало більш відчутним після реформи від 23 червня 2006 р., якою законодавець скористався, щоб максимально наблизити його до шлюбу (публічність реєстрації громадянського пакту солідарності, закріплення обов'язку сприяння між партнерами, зміна майнового режиму партнерів та визнання за тим із них, хто пережив іншого, права тимчасового користування протягом року загальним місцем проживання) [2].

Зауважимо, що у зв'язку із прийняттям 24 квітня 2013 р. закону про

легалізацію одностатевих шлюбів пакт цивільної солідарності втрачає своє значення для одностатевих пар і віднині спрямований лише для регулювання фактичних шлюбних відносин у Франції. Проте й до цього часу 95 % таких союзів були укладені саме гетеросексуальними парами, хоча даний правовий інститут створювався першочергово для врегулювання правовідносин саме гомосексуальних партнерів.

В Україні питання правового регулювання позашлюбних сімейних союзів з кожним роком набуває все більшої актуальності. Новий СК України закріпив у п. 1 ст. 21 «Поняття шлюбу», що «шлюбом є сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадянського стану». Держава визнає єдиною законною і можливою формою шлюбу на території України цивільний шлюб, оскільки згідно з п. 3 ст. 21 СК «релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у чоловіка і жінки прав та обов'язків подружжя». У підтвердження юридичної сили і значущості зареєстрованого шлюбу у п. 2 ст. 21 СК, який закріпив, що «проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя». Здавалось, саме ст. 21 мала б остаточно поставити крапку у позиції законодавця щодо регулювання шлюбно-сімейних відносин. Разом із тим у СК України у ст. 74 було внесено норму, яке не зовсім узгоджується з позицією законодавця, вказаною в ст. 21 СК України: «Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними», і поширив на майно, набуте таким чоловіком та жінкою при спільному проживанні, положення глави 8 цього Кодексу, яка регулює право спільної сумісної власності подружжя.

Наведене свідчить, що, з одного боку, ст. 21 СК України не визнає фактичних шлюбних відносин, а з іншої — у ст. 74

цього Кодексу наділяє фактичне подружжя такими самими майновими правами по відношенню один до одного, як і законного чоловіка та дружину.

Проте практична реалізація цих правових норм призвела до суперечливої судової практики, загострила проблему правового статусу осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. Зокрема, попри величезний крок вперед — врегулювання майнових відносин фактичного подружжя, такі питання, як спадкування, дотримання принципу одношлюбності і захист прав та інтересів осіб, які перебувають у фактичних відносинах з особою, яка одночасно перебуває у зареєстрованому шлюбі, соціальне забезпечення фактичного подружжя — залишаються не врегульованими і породжують низку проблем для осіб, які спільно проживають без реєстрації шлюбу. Окрім цього, навіть реалізація норм щодо, здавалось би, врегульованої сфери правовідносин фактичного подружжя — майнової породжує безліч труднощів для осіб, які не реєструють свої сімейні союзи.

У зв'язку із наявністю позитивного досвіду Франції у вирішенні проблеми правового статусу осіб, які проживають однією сім'єю, є сенс застосувати законодавче закріплення угод, подібних PACS. В Україні це дозволить забезпечити мінімальну юридичну безпеку сімейним парам, які ведуть спільне життя і мають спільне господарство, але їхні стосунки не зареєстровані в органах державної реєстрації цивільного стану.

На даний момент найбільш наближеним юридичним механізмом для таких пар за своїм змістом лишаються угоди про порядок використання майна, володіння та розпорядження спільним майном, які укладаються між співвласниками. У такій угоді можна, зокрема, передбачити, за ким буде зареєстровано майно, що купується цивільним подружжям у спільну власність. Формування загальних норм, які встановлюють єдині вимоги до всіх договорів і угод, що укладаються з приводу спільного майна як подружжям, так і особами, що пере-

бувають у фактичних шлюбних відносинах, є питанням відкритим і актуальним в Україні. Право фактичного подружжя на визначення правового режиму майна не може визначатися шлюбним договором, адже право на його укладення мають лише особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, або особи, шлюб між якими уже зареєстрований (ч. 1 ст. 92 СК). Проте ніхто не позбавляє осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, права врегулювати свої відносини як співвласники шляхом укладення цивільно-правових угод. Таким чином, виникають зобов'язальні правовідносини між сторонами. Більше того, договірний спосіб упорядкування відносин між фактичним подружжям є чи не найбільш дієвим способом захисту прав та інтересів учасників. Так, фактичний чоловік та дружина можуть укласти між собою угоду про поділ майна, яке знаходиться в їхній спільній сумісній власності, а також угоди про порядок володіння, користування, розпорядження таким майном.

Окрім цього, ЦПС не є договором, який регулює лише майнові відносини фактичної сімейної пари, він має значно ширший об'єкт правового регулювання і відповідно породжує різні юридичні наслідки. Практика ЦПС або угод про спільне життя набула великого поширення у всьому світі, хоча у різних варіаціях. Проте на даний момент ЦПС є найбільш розумним компромісом для вирішення проблемних питань, які породжуються фактичними шлюбними відносинами. Зокрема, для осіб, які бажатимуть укласти таку угоду, буде ставитись ряд вимог: досягнення шлюбного віку, відсутність кровної спорідненості, не перебування у шлюбі та інших фактичних шлюбних відносинах. Окрім цього сторони матимуть право обрати правовий режим майна, набутого за час шлюбу, якщо їхні інтереси йтимуть в розріз із законодавчим регулюванням майнових відносин, передбаченим ст. 74 СК України, або врегулювати свої правовідносини більш детально, щоб уникнути затяжних судових процесів поділу майна і нелегкої процедури доказування

своїх майнових прав. Договір дозволить гарантувати мінімальні соціальні права та гарантії особам, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, зокрема, у випадку їхнього припинення. На розсуд сторін вони зможуть врегулювати й питання утримання, спадкування, наслідки розірвання договору, взаємні права й обов'язки фактичного подружжя один перед одним та іншими учасниками цивільних правовідносин.

Правовий та статистичний аналіз ефективності функціонування інституту PACS у Франції дозволяє зробити припущення, що його впровадження в Україні, правова система якої близька до правової системи Франції і разом вони становлять єдину правову сім'ю в широкому розумінні цього поняття, буде ефективним і дієвим інститутом, який виведе регулювання фактичних шлюбних відносин на новий рівень у відповідності із потребами суспільства та держави.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, цивільний пакт солідарності, шлюб, фактичне подружжя.

Стаття присвячена проблемним питанням правового статусу та правового регулювання правовідносин осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, у французькому законодавстві, проведений правовий аналіз врегулювання основних проблемних питань, надані практичні рекомендації щодо вирішення аналогічних проблем в Україні.

Стаття посвящена проблемним вопросам правового положения и пра-

вового регулирования правоотношений лиц, которые проживают одной семьей, но не пребывают в браке между собой, во французском законодательстве, проведен правовой анализ урегулирования основных проблемных вопросов, предоставлены рекомендации по решению аналогичных проблем в Украине.

The article is devoted to disputable questions of legal status and regulation of legal unmarried cohabitation relationship in France law, conducted a legal analysis in order to the settlement of the major outstanding questions, given the recommendation for solution analogical problem in the Ukrainian law.

Література

1. Морандьер Л. Ж. Гражданское право Франции. Т. 1 / Л. Ж. Морандьер; пер. с фр. и вступ. ст. Е. А. Флейшиц. — М.: Изд-во иностр. лит., 1958. — 742 с.
2. Гражданский пакт солидарности (PACS) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.france-jus.ru/index.php?page=fiches&action=fiche&type=droit&droit=69>.
3. Условия заключения гражданского договора солидарности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.france-jus.ru/index.php?page=fiches&action=fiche&type=droit&droit=71>.
4. Последствия гражданского пакта солидарности (Les effets du Pacs) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.france-jus.ru/index.php?page=fiches&action=fiche&type=droit&droit=70>.
5. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / пер., коммент. и справ. аппарат В. Захватаева; отв. ред. А. Довгерт. — К.: Истина, 2006. — 1008 с.